

פתיחה לחומש במדבר

מבנה הספר ומשמעותו

א. הקדמת האברבנאל לחומש במדבר

כתב האברבנאל בהקדמתו לחומש במדבר: "הספר הזה יש בו עשרה סדרים, להגיד איך היתה הנהגת משה רבנו עליו השלום את העם בהיותם במדבר, וכל מעשה תקפם וגבורתם, וסדר מסעיהם ומחניהם ומלחמותיהם, ומה שקרה להם עם מואב ומדין, בלק ובלעם, ומלחמת סיחון ועוג מלכי האמורי, ומתנת ארצם לראובן וגד וחצי שבט המנשה, ושאר העניינים עד בואם אל המנוחה ואל הנחלה.

אמנם עשרה סדרים הללו יתחלקו לשני חלקים:

והיה החלק הראשון מחמישה הסדרים הראשונים מהם בסיפור כל תלאותם בהיותם במדבר, והם פרשת 'במדבר סיני' ו'נשא' ו'בהעלותך' ו'שלח לך אנשים' ו'קרח'.

והחלק השני בחמישה הסדרים הנשארים, יספר בו מה שקרה להם מהמלחמות משהגיעו אל ארץ נושבת, והם סדר 'זאת חקת' ו'בלק' ו'פינחס' ו'מטות' ו'מסעי'."

האברבנאל חילק את הספר לשני חלקים לפי **המקומות** שבהם התרחשו המאורעות, וכתב שהחלק הראשון עוסק במעשי בני ישראל **במדבר**, והחלק השני במלחמות משהגיעו אל **ארץ נושבת**. האברבנאל לא התייחס לזמן בו התרחשו מאורעות אלו.

ב. דברי הראב"ע על מבנה הספר

הראב"ע לא התייחס בפירושו למבנה הספר¹, אבל הוא הדגיש נקודה אחרת השייכת למבנה הספר: הזמן בו התרחשו המאורעות הכתובים בספר. בפרק כ' פסוקים א-ב נאמר: "ויבאו בני ישראל כל העדה מדבר צן בחודש הראשון, וישב העם בקדש, ותמת שם מרים ותקבר שם. ולא היה מים לעדה, ויקהלו על משה ועל אהרן".

¹ ולכן הוקדם הסבר האברבנאל להסבר הראב"ע, אף על פי שהראב"ע קדם לאברבנאל. סיבה נוספת להקדמת דברי האברבנאל היא שהדיון בדבריו קצר יותר, ולימדונו חז"ל שראוי להקדים את הדבר הקצר לדבר הארוך (שבועות ג ע"א).

כתב שם הראב"ע (א): "בחדש הראשון - בשנת הארבעים. והנה אין בתורה כלל שום מעשה או נבואה רק בשנה הראשונה ובשנת הארבעים!"
יש להעיר על דברים אלו של הראב"ע, שהתורה מפרטת ציוויים רבים ומעשים רבים שנעשו בשנה השניה: הציווי על מנין בני ישראל (במדבר א, א), הציווי על עשית הפסח (שם ט, א) והמסע מהר סיני (שם י, יא), וממילא גם כל שאר המסעות שאחריו! וכבר לקראת סוף חומש שמות (מ, א) נאמר: "ויהי בחדש הראשון בשנה השנית באחד לחדש הוקם המשכן!"
כנראה שצריך לגרוס בדברי הראב"ע: "והנה אין בתורה כלל שום מעשה או נבואה, רק בשנה הראשונה ובשנה השניה, ובשנת הארבעים!"
יש לשאול: מנין למד הראב"ע שמות מרים היה בשנה הארבעים?
כתב הראב"ע (כ, א): "וטעם ויבאו בני ישראל כל העדה - בעבור שמתו דור המדבר, ועתה באו הבאים אל ארץ כנען."
כעין זה כתב רש"י (כ, א): "כל העדה - עדה השלמה, שכבר מתו מתי מדבר, ואלו פרשו לחיים".

אם כן מות מרים היה בתחילת השנה הארבעים, אחרי שכל דור המדבר מת. גם לפי הסבר הראב"ע הספר מחולק לשני חלקים, אך לא לפי המקומות שבהם התרחשו המאורעות, אלא לפי הזמן שבו התרחשו מאורעות אלו.
יש להוסיף שמלבד ההבדל הכללי בין הראב"ע לאברבנאל, יש ביניהם הבדל גם בהתייחסות לפרק י"ט. לפי הראב"ע פרק זה שייך לחצי הראשון של הספר, ואילו לפי האברבנאל פרק זה שייך לחצי השני של הספר.²

ג. מדוע דילגה התורה על שלושים ושמונה שנה?

לפי דברי הראב"ע ורש"י עולה שהתורה דילגה על שלושים ושמונה שנה!
יש לשאול: מדוע דילגה התורה על שלושים ושמונה שנה?
כתב על כך רש"י בתחילת חומש ויקרא (א, א): "לאמר - צא ואמור להם דברי כבושין: בשבילכם הוא נדבר עמי. שכן מצינו שכל ל"ח שנה שהיו ישראל במדבר כמנוודים, מן המרגלים ואילך, לא נתייחד הדבור עם משה, שנאמר: 'ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה למות... וידבר ד' אלי לאמרי' (דברים ב, טז-יז) אלי היה הדבור".
כן כתב רש"י גם בפירושו לפרשת דברים (ב, טז-יז): "ויהי כאשר תמו וגו'. וידבר ד' אלי וגו' - אבל משילוח המרגלים עד כאן לא נאמר בפרשה (זו): 'וידבר', אלא: 'ויאמרי'. ללמדך שכל ל"ח שנה שהיו ישראל נזופים לא נתייחד עמו הדבור

² ועיין במאמר "מדוע נכתבה פרשת פרה אדומה דווקא בתחילת פרשת חקת?" בפרשת חקת.

בלשון חבה, פנים אל פנים וישוב הדעת. ללמדך שאין השכינה שורה על הנביאים אלא בשביל ישראל".
כלומר: כיון שבני ישראל היו נזופים בגלל חטא המרגלים לא היה הדיבור עם משה.

ד. היכן האריכה התורה?

אחרי שראינו שהתורה דילגה על שלושים ושמונה שנה, יש לציין שלעומת זאת התורה האריכה מאד בספר שמות בתיאור השנה האחרונה לשבת בני ישראל בארץ מצרים, שבה היתה התגלות ד' אל משה בסנה, ועשר המכות. וכן האריכה התורה בספרים שמות ויקרא ובמדבר בתיאור מה שקרה בשנה הראשונה לצאת בני ישראל ממצרים ובתחילת השנה השניה! מאמצע פרשת שמות (פ"ג) ועד אמצע חומש במדבר (פ"כ) מתארת התורה תקופה של כשנתיים וחצי בלבד, ומתוכם מפרשת יתרו ועד פרשת בהעלתך מתארת התורה תקופה של פחות משנה!
התורה אומרת בפרשת בהעלתך (במדבר י, יא-יב): "ויהי בשנה השנית בחדש השני בעשרים בחדש נעלה הענן מעל משכן העדת. ויסעו בני ישראל למסעיהם ממדבר סיני, וישכן הענן במדבר פארן".
כתב שם רש"י: "בחדש השני - נמצאת אתה אומר שנים עשר חדש חסר עשרה ימים עשו בחורב, שהרי בראש חדש סיון חנו שם (שמות יט, א ורש"י שם), ולא נסעו עד עשרים באייר לשנה הבאה".
כעין זה כתב גם הראב"ע (שם): "בעשרים בחדש - זה היום היה תחילת נסוע הדגלים. והנה עמדו בסיני קרוב משנה".

ה. מדוע האריכה התורה בתיאור השנה הראשונה ותחילת השנה השניה?

יש לשאול: מדוע האריכה התורה בתיאור השנה הראשונה ותחילת השנה השניה?
יש לענות על כך על פי מה שכתב רש"י בפרשת דברים. על הפסוק "ד' אלקינו דבר אלינו בחרב לאמר: רב לכם שְׁבֵת בהר הזה" (א, ו) כתב רש"י: "רב לכם שבת - כפשוטו.
ויש מדרש אגדה: הרבה לכם גדולה ושכר על ישיבתכם בהר הזה: עשיתם משכן, מנורה, וכלים, קבלתם תורה, מיניתם לכם סנהדרין, שרי אלפים ושרי מאות".
לפי זה ניתן לומר שבמקום שבו מתוארת גדולתם של ישראל - שם התורה מאריכה!

כעין זה כתב רש"י בתחילת פרשת וישב (בראשית לו, א): "וישב יעקב וגו' - אחר שכתב לך ישובי עשו ותולדותיו בדרך קצרה, שלא היו ספונים וחשובים לפרש היאך נתיישבו וסדר מלחמותיהם איך הורישו את החורי, פירש לך ישובי יעקב ותולדותיו בדרך ארוכה, כל גלגולי סבתם, לפי שהם חשובים לפני המקום להאריך בהם.

וכן אתה מוצא בעשרה דורות שמאדם ועד נח: 'פלוני הוליד פלוני', וכשבא לנח האריך בו.

וכן בעשרה דורות שמנח ועד אברהם קצר בהם, ומשהגיע אצל אברהם האריך בו. משל למרגלית שנפלה בין החול, אדם ממשמש בחול וכוברו בכברה, עד שמוצא את המרגלית, ומשמצאה הוא משליך את הצרורות מידו ונוטל המרגלית".

נמצאנו למדים שהתורה קיצרה בתיאורם של ישראל כאשר הם היו נזופים, והאריכה לתאר את האבות ואת ישראל בגדולתם³.

³ א. עיין עוד בהקדמות הרמב"ן והנצי"ב לחומש במדבר, ובמאמרה הראשון של פרופסור נחמה ליבוביץ לחומש במדבר, שביארה את דבריהם.

ב. הרמב"ן בסוף דבריו כתב: "ואין בספר הזה מצוות נוהגות לדורות, זולתי קצת מצוות, ובעניני הקרבנות שהתחיל בהן בספר הכהנים, ולא נשלם ביאורן שם, והשלימן בספר הזה". כתב על כך רבי חיים פאלאג'י בספרו "ובחרת בחיים": "קשה, שהרי מצאנו כמה מצוות שנצטוו ישראל ונוהגות לדורות, ואין בעניני הקרבנות, כמו שתראה בפרשת נשא מצות וידוי על חטא ומצות ברכת כהנים. גם בפרשת שלח לך יש מצות חלה, ומצות ציצית, ומצוה שלא לתור אחרי מחשבת הלב, ובפרשת קרח מצות פדיון בכור אדם, ובפרשת פינחס מצות נחלות, ולשמוע קול שופר בראש השנה, ובפרשת מטות הפרת נדרים ו'לא יחל דברו'. ועיין ב"תכלת מרדכי" שגם כן הקשה מהמצוות בפרשת נשא, וענה: "ואולי כל אלה, שהם שייכים לקודש ומקדש, הם בכלל תורת כהנים וצורך קרבנות". ועיין גם ב"ביקב אפרים" שהאריך בזה.